

ІСТОРІЯ ОСВІТИ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Наукова доповідь на методологічному семінарі «Стратегічні орієнтири та інноваційні практики утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану», 3 квітня 2025 р.

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7119>

БЕРЕЗІВСЬКА

Лариса Дмитрівна

доктор педагогічних наук,
професор, дійсний член
(академік) НАПН України,
директор, головний науковий
співробітник відділу педагогіч-
ного джерелознавства та
біографістики Державної
науково-педагогічної
бібліотеки України імені
В.О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна

Анотація. У статті актуалізовано значення історії освіти як засобу збереження та відновлення історичної пам'яті у контексті декомунізації, дерусифікації, дерадянзації. Визначено типи, перспективні напрями історико-освітніх студій в умовах війни та повоєнного відновлення України. Аргументовано, що повномасштабна війна рф проти України вплинула на переосмислення історії української освіти, зокрема імперської та радянської доби. Водночас назріла потреба осмислити в історичному контексті зміни в освіті під час війни та повоєнного відновлення України. Розкрито роль і перспективність біографічних досліджень Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського. Доведено ваговитість історії освіти для забезпечення формування педагогічного світогляду і світоглядних цінностей майбутніх педагогів, їхніх фахових компетентностей. Обґрунтовано потенціал історії освіти для формування національної української і громадянської ідентичності у майбутніх педагогів (вчителів, викладачів, науковців).

Ключові слова: історія освіти; історична пам'ять; українська національна ідентичність; педагогічна біографіка; майбутні педагоги.

Нині актуалізується питання: чи важливо майбутньому педагогові (вчителю, викладачеві чи досліднику) вивчати історію освіти? Відповідаючи, звернемося до думки Василя Кременя: «...аналізуючи минуле, історія педагогіки і освіти допомагає врахувати його позитивний і негативний досвід у контексті сучасності, що дає змогу краще передбачити майбутнє» (Кремень, 2017, с. 9). Відразу зазначу, що історія освіти — це наука про історію розвитку всіх її ланок загалом і зокрема закладів освіти, форм і методів навчання і виховання, організацію освітнього процесу, педагогічну думку, громадсько-педагогічний рух тощо від найдавніших часів до сьогодення. Донедавна ми послуговувалися поняттями: історія педагогіки, історико-педагогічні дослідження. З огляду на закордонні підходи превалюють терміни історія освіти, історико-освітні дослідження. Ці поняття розглядаємо як синонімічні.

Здавалося, що історія педагогіки чи історія освіти завжди, у різні епохи, була важливим напрямом педагогічних досліджень: від виокремлення педагогіки як науки ще у другій половині XIX ст. і дотепер. І сьогодні історія освіти є ваговитим складником педагогічних досліджень задля розуміння генези чи витоків того чи іншого

педагогічного явища. Назвемо типи історико-педагогічних чи історико-освітніх досліджень:

- *джерелознавчі* — вивчення джерел (періодичні видання, мемуари, епістолярій тощо) з історії освіти;
- *біографічні* — історія життя і діяльності педагогів (вчителів, науковців та ін.), історія педагогічних ідей (вивчення еволюції педагогічних теорій від античності до сучасності);
- *інституційні* — історія шкіл та університетів (дослідження розвитку різних типів закладів освіти та їхньої ролі в суспільстві);
- *історико-дидактичні* — історія змісту освіти (аналіз зміни навчальних програм, підручників із часом та їх відповідності потребам суспільства);
- *історико-соціальні* — історія освіти різних соціальних груп (вивчення доступу до освіти для різних соціальних груп, таких як жінки, меншини та люди з особливими потребами);
- *історико-компаративні* — історія освіти в різних країнах та культурах (порівняльний аналіз освітніх систем різних країн та культур);
- *з історії виховання* (форми, методи тощо);
- *з історії державної освітньої політики* (вивчення організаційно-змістових основ освітніх реформ і контрреформ, освітнього законодавства тощо) та ін. Сучасні вчені (історики, педагоги, психологи, філософи тощо) використовують широкий спектр підходів та методів, які дають змогу глибше і всебічно зрозуміти педагогічні процеси минулого.

Тоді чому історико-освітнє знання про імперсько-радянську освіту нині потребує переосмислення? Сьогодні у національному гуманітарному просторі надзвичайно актуальна проблема формування історичної пам'яті українського народу та утвердження української національної ідентичності. Її вивчають сучасні українські історики, філософи, педагоги (Л. Березівська, І. Бех, Т. Букіна, Я. Грицак, Н. Дічек, А. Коридон, М. Козловець, В. Кремень, Н. Кузьмінець, О. Стадник, В. Попик, В. Яблонський та ін.) (Березівська, 2024b). На думку В. Кременя, «національна ідентичність — синкретичне й багатопланове утворення. За умов нинішнього історичного періоду національна ідентичність виступає не лише духовною опорою, а й сукупністю переконань, світоглядних принципів. Із них складається система програм для практичної дії, що утворює нові смисли національного буття, яке перманентно реформується і відроджується. Практичний зміст ідеї національної ідентичності полягає у реалізації загальнонаціонально-

го ідеалу планів державного будівництва» (Кремень, 2020, с. 40).

На жаль, тоталітарна система навмисно знищувала історичну пам'ять педагогів, які навчали і виховували майбутні покоління (Березівська, 2024b). Відомо, що в радянській Україні, як і загалом в СРСР, історія педагогіки була одним із інструментів радянської пропаганди. Із наукового дискурсу вилучили опубліковані джерела і архіви, факти про націєтворчі історичні періоди (наприклад доба Української революції 1917-1921 рр.), постаті українських педагогів (Г. Ващенко, І. Огієнко, С. Русова, Я. Чепіга, С. Черкасенко та ін.), що вболівали за українську школу, українську мову, розробляли основи національної системи освіти і в такий спосіб боролися за утвердження української національної ідентичності. Водночас тогочасне історико-педагогічне знання, що ґрунтувалося на марксистсько-ленінській ідеології і російській методології, пропагувало доробок російських педагогів або освітян з України, які писали російською мовою, з метою асиміляції, спотворення історичної пам'яті.

З проголошенням незалежності України на основі відкритих раніше заборонених архівів, нової європоцентричної методології, процесів декомунізації, дерадянзації, дерусифікації в умовах постійного тиску рф реконструйовано біографії багатьох освітян, історичні факти і контексти, здійснено ревізію історіографії. І це триває вже в умовах широкомасштабної війни рф проти України. На жаль, переосмислення імперсько-радянського наративу, відмова від російської методології прискорилися лише під час героїчної боротьби українського народу проти російських окупантів за незалежність, національну ідентичність і демократичні європейські цінності.

Наведу таку статистику. У 1991-2021 рр. захищено 2105 дисертацій за спеціальністю «загальна педагогіка та історія педагогіки» (Пономаренко, 2022). Звісно, що зміст захищених протягом 30-ти років дисертацій, то окреме аналітичне питання. Аналіз назв дисертацій свідчить, що серед них є лише 5, де фігурує термін «національне виховання», 6 — означення «українська(ий)». Поняття «українська національна ідентичність» трапляється у назвах лише 4 рази. У контексті заявленої теми особливої уваги варті: докторська — Г.Г. Філіпчук «Українська етнокультура в змісті національної загальної та педагогічної освіти» (13.00.04; 13.00.01; 1996), кандидатські — М.М. Кудря «Педагогічні засади збереження

національної ідентичності вищої освіти України в контексті глобалізації» (13.00.01, 2012), Р.М. Михаць «Український театральний рух у Східній Галичині в контексті формування національної ідентичності дітей та молоді (друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.)» (13.00.01, 2018) (Кудря, 2012; Михаць, 2018; Філіпчук, 1996).

Ми усвідомлюємо важливість досліджень з історії освіти як джерела відновлення історичної пам'яті у контексті декомунізації, дерусифікації, дерадянської; ревізії історіографії, фактологічного очищення історико-освітнього знання від імперсько-російського спадку. Саме у такому річизі перспективними є *напрями наукових розвідок* з історії педагогіки в Україні:

- методологічні та загальнотеоретичні проблеми історико-освітніх студій;
- педагогічне джерелознавство;
- педагогічна біографіка;
- теоретико-методологічні засади реформування освіти;
- теорія і практика виховання;
- культурно-антропологічна історія освіти;
- дитинство як об'єкт історико-педагогічного знання;
- історія повсякдення;
- історія закордонної педагогіки та ін.

Повномасштабна війна РФ проти України вже вплинула на переосмислення історії української освіти, зокрема імперської та радянської доби. Водночас назріла потреба осмислити в історичному контексті зміни в освіті під час війни та повоєнного відновлення України.

Безсумнівно *педагогічна біографіка* це найбільш досліджуваний і досліджений напрям в історії освіти. Так, у межах дослідження «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі України» (2023-2025 рр., керівник — Л.Д. Березівська) Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського науковці створюють енциклопедичний біографічний словник «Педагоги України другої пол. XIX – початку XXI ст.». На мою думку, цілісне представлення біографічного знання про понад 300 відомих і маловідомих педагогів минулого буде вагомим внеском в історію освіти України і сприятиме реконструкції та збереженню історичної пам'яті українського народу (Березівська, 2024а). Незаперечним внеском у розвиток української гуманітаристики, педагогічної біографіки є унікальний цифровий ресурс «*Педагоги України і світу*», який містить біографічну та бібліографічну

інформацію про понад 90 українських і закордонних освітян. Звернемо увагу на кількість відвідувань ресурсу протягом 2024 р. — понад 48 тис. з різних країн світу (США, Німеччина, Польща, Франція, Чехія та ін.) (Березівська, 2022).

На жаль, історію педагогіки як навчальної дисципліни в Україні розпорошено в низці педагогічних дисциплін. Водночас у структурі інших педагогічних дисциплін чи авторських курсів історія освіти і надалі має забезпечувати формування педагогічного світогляду і світоглядних цінностей майбутніх педагогів, їхніх фахових компетентностей, сприяти пошуку нових ідей і підходів в освітній діяльності, безсумнівно відновленню і збереженню національної пам'яті українського суспільства загалом. На моє переконання, будь-яка дисертація чи інша праця з освітніх наук/педагогіки має ґрунтуватися на вивченні історії питання, педагогічної думки, тобто обраної теми дослідження. Незнання історії освіти спричинює помилки як у практичній роботі освітян, так і у процесі написання різних наукових розвідок, та й під час реформування освіти загалом.

Отже, історія освіти має великий потенціал. Завдяки наповненню педагогічною біографікою відповідних навчальних дисциплін, і якщо майбутні педагоги належно студіюватимуть історію освіти, ми збережемо історичну пам'ять українського суспільства. Для розвідок з історії освіти як складника педагогіки варто послуговуватися напрацюваннями сучасних українських і закордонних істориків. Сьогодні вкрай необхідно вивчати і популяризувати в освітньо-науковому просторі ідеї, творчу спадщину передусім уже тепер відомих (відроджених) і ще маловідомих для широких верств освітян, українських педагогів минулого, яких радянська система знищила (репресувала, вбила чи змусила емігрувати), цинічно викинула з освітньо-наукового простору за прагнення розбудувати національну освіту як стратегічно важливий елемент суверенної держави України. Саме їхні біографії сприяють формуванню національної української і громадянської ідентичності.

І на завершення. Історія освіти — це не просто занурення в минуле, а й інструмент прогнозування майбутнього інноваційного розвитку галузі. Запрошую досліджувати історію освіти, широко популяризувати її задля формування національно свідомих педагогів (вчителів, викладачів, науковців) зокрема, консолідації українського суспільства загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Березівська, Л.Д. (2022). Електронний ресурс «Видатні педагоги України та світу» як форма представлення педагогічної біографії в освітньо-науковому просторі. У Л.Д. Березівська (ред.), *Педагогічна біографіка та біографістика в сучасному науково-інформаційному просторі: збірник матеріалів VII Всеукраїнського науково-методологічного семінару з історії освіти* (с. 9–11). Вінниця: Твори. <https://lib.iitta.gov.ua/730864/>
- Березівська, Л.Д. (2024а). Педагогічна біографіка доби Української революції (1917–1921) як підґрунтя і джерело національно-патріотичного виховання дітей і молоді: діалог поколінь. *Науково-педагогічні студії*, 8, 11–28. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28>
- Березівська, Л.Д. (2024b). Педагогічні біографічні дослідження у контексті реконструкції історичної пам'яті українського народу. У О.М. Топузов (ред.), *Історія та філософія освіти в Незалежній Україні: виміри історичної пам'яті (український і зарубіжний дискурси): збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції* (с. 35–38). Київ: Інститут педагогіки НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742438/>
- Кремень, В.Г. (2017). 25 років Національній академії педагогічних наук України: здобутки і перспективи: доповідь на загальних зборах НАПН України 17 листопада 2017 р. *Директор школи, ліцею, гімназії*, 3(4), 6–11. <https://director-ua.info/index.php/dslg/article/view/161/139>
- Кремень, В.Г. (2020). Національна ідентичність як умова самоздійснення української нації. У *Національна ідентичність як проблема науки й освіти: матеріали науково-практичної конференції (в рамках Одинадцятої міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти» та виставки освіти за кордоном «World Edu»)* (с. 38–41). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України. <https://surl.li/uxnhmw>
- Кудря, М.М. (2012). *Педагогічні засади збереження національної ідентичності вищої освіти України в контексті глобалізації*. [Дис. канд. пед. наук, Інститут вищої освіти НАПН України]. Київ. <https://uacademic.info/ua/document/0412U005753>
- Михаць, Р.М. (2018). *Український театральний рух у Східній Галичині в контексті формування національної ідентичності дітей та молоді (друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.)*. [Дис. канд. пед. наук, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка]. Дрогобич. <https://uacademic.info/ua/document/0418U004115>
- Пономаренко, Л.О. (ред.). (2022). *Дисертації з питань освіти (1991–2021): науково-допоміжний бібліографічний покажчик*. Вінниця: Твори. <https://lib.iitta.gov.ua/732138/>
- Філіпчук, Г.Г. (1996). *Українська етнокультура в змісті національної загальної та педагогічної освіти*. [Дис. д-ра пед. наук, Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України]. Київ.

HISTORY OF EDUCATION AS A MEANS OF PRESERVING HISTORICAL MEMORY AND FOSTERING UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY IN FUTURE EDUCATORS

Scientific report at the methodological seminar “Strategic Guidelines and Innovative Practices for Asserting Ukrainian National Identity under Martial Law” on April 3, 2025

Larysa Berezivska

DSc in Education, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine, Director, Chief Researcher of the Department of Pedagogical and Source Studies and Biographistics at V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. The paper actualizes the significance of the history of education as a means of preserving and restoring historical memory in the context of decommunization, derussification and desovietization. It identifies promising directions for historical and educational studies under the conditions of the war and the post-war recovery of Ukraine. It has been argued that Russia's full-scale war against Ukraine has led to rethinking of the history of Ukrainian education, particularly during the imperial and soviet periods. At the same time, there is an urgent need to reflect on the changes in education during the war and in the post-war recovery of Ukraine in the historical context. The role and potential of biographical research conducted by V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine have been revealed. The paper proves the importance of the history of education in shaping the pedagogical worldview and value system of future educators, as well as their professional competencies. The potential of the history of education for fostering national Ukrainian and civic identity in future educators (teachers, lecturers, researchers) has been substantiated.

Keywords: history of education; historical memory; Ukrainian national identity; pedagogical biography; future educators.

Дата публікації: 5 травня 2025 р.